

Cs. Kiss Lajos¹

Államértelmezések: államtan és államelmélet

A tanulmány² a reflexív államtudomány egyik tudományelméleti-szemantikai problémájának, az „államtan” (*Staatslehre*) és „államelmélet” (*Staatstheorie*) kifejezések alkalmazási feltételeinek a megvilágítására, s ennek alapján az elméletalkotás során történő használatuk szabályának megfogalmazására tesz kísérletet. Mivel az írás alapjául szolgáló előadás a Nemzeti Közszerológálati Egyetemen rendezett, az államelméleti alapkutatásban született műveket bemutató konferencián hangzott el,³ a jelzett szemantikai-filozófiai probléma tárgyalása előtt indokoltnak tűnik néhány megjegyzést előre bocsátani a könyvbemutatók értelmével kapcsolatban.

¹ Kutatóprofesszor, Nemzeti Közszerológálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Kormányzástani és Közpolitikai Tanszék. Kapcsolat: cs.kiss.lajos@uni-nke.hu.

² Az írással Máthé Gábort köszöntjük 80. születésnapja alkalmából. Máthé Gábor jogtörténeti kutatásait és írásait kezdettől fogva a magyar történelmi állam sorskérdései inspirálták. Tudományos munkássága egy átfogó jogtörténeti kutatási program keretében formálódott, amely kiindulópontjait tekintve Kuncz Ignác jog- és állambölcseletéhez kapcsolódott, így a jogtörténetírás általa művelt formája elválaszthatatlan az állampbléma tudományos értelmezéseitől. A magyar történelmi állam sorskérdéseihez, az állampbléma elméleti megoldásaihoz való kapcsolódást tanúsítja az általa szerkesztett *Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn* címmel megjelent monografikus tanulmánykötet s benne az általa írt fejezet (*Die institutionelle System des ungarischen Rechtsstaates und die Doppelmonarchie*) is. (Vö. Gábor Máthé [szerk.]: *Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn*. Budapest, Dialóg Campus, 2017. 403–450.) Máthé Gábor jogtörténeti munkássága révén közvetlenül alakítója és résztvevője a Nemzeti Közszerológálati Egyetemen folyó államtudományi alapkutatásoknak, amelyeket a reflexív államtudomány vezéreszméje egyesít és ösztönöz. A reflexív államtudomány eszméje „közös interpretációs horizontot teremt az államjelenség jogtudományi, igazgatástudományi, hadtudományi, rendészettudományi, politikatudományi, szociológiai, történelemtudományi, filozófiai, teológiai nézőpontú elemzései számára, s képes az államot vizsgáló valamennyi tudományt egy közös államdiskurzusban egyesíteni” (Cs. Kiss Lajos – Kis Norbert: Államértelmezések. In Sashalmi Endre: *A hatalom és az állam problematikája Oroszországban 1462–1725 között európai perspektívából*. Budapest, Dialóg Campus, 2020. 5–6).

³ A jelen írás az államelméleti alapkutatás eredménytermékeit bemutató konferencián (Az államelmélet alapkérdései VII. Az orosz államtan korszakai, Nemzeti Közszerológálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar 2020. október 27.) *Államértelmezések: államtan és államelmélet* címmel tartott előadás kiegészített, több ponton módosított, tanulmányformára szerkesztett változata.

A könyvbemutatók értelme

Az állam- és kormányzáselméleti alapkutatási programok megvalósításának fontos eleme, s egyúttal ünnepélyes eseménye a kutatásban létrehozott tudományos művek bemutatása. A kutatás és diskurzus műveleti egységében megvalósuló államelméleti megismerés eredményeinek a nyilvánosság elé tárása, tehát a könyvbemutató, e megismerési forma „természetéből” következően, nem pusztán a tudományszak művelőiből, érdeklődőkből álló közönséghez intézett felszólítás – „Érdekes, fontos műről van szó, olvasd el, gondolkodj a könyvben tárgyalt problémákról!” –, hanem egyúttal elméleti provokáció is, közvetlen felhívás a kutatásban megkezdett tudományos vita folytatására. A könyvbemutatók az államtudományi kutatások szerves részét képezik, nem tekinthetők pusztán ünnepélyes lezárásoknak, amelyek a szerzői teljesítmény formális elismeréseként gyakran unalmasak, érdektelenek, néha olyannyira, hogy a tudományos vitakultúra hanyatlásának egyértelmű tüneteit mutatják.

E hanyatlás oka persze nem a bemutatásban, nem az előadók és a közönség hozzáállásában rejlik, hanem a bemutatott „művek” minőségében. Itt elsősorban olyan tankönyvfunkciót betöltő könyvekre utalhatunk, amelyek tartalma a kutatás hiánya miatt változatlan, pusztán ismétlésekből, lényegtelen kiegészítésekből áll, s amelyek már a sokadik kiadáson is túl vannak, sőt olykor húsz-huszonöt kiadást is megérnek. Ezek a könyvek generációkon keresztül gátolják az egyetemi hallgatók tudományos beállítódásának, a kérdezni-megkérdőjelezni tudás kritikai képességének a kiformalódását, az ismétlés, a fegyelmező begyakorlás unalmába fojtja a tudomány elsajátításhoz, műveléséhez elengedhetetlen alapvető kíváncsiságot, elszorvasztják a szellemi teljesítményekre való rácsodálkozás, az eredetiség fel- és elismerésére való képességet. Ezek a könyvek a tudományos kutatókkal szembeni érdektelenség növelésével egyenes arányban növelik a tárggyal szembeni közömbösséget, az oktató szerzőtől való vizsgafélelmet, lényegüket tekintve nem tudományos produktumok, nem a tárgymegértést elmélyítő tudásközvetítés az elsődleges céljuk, hanem a fegyelmezés eszközeiként, az általuk reprezentált tudományág felett gyakorolt szellemi uralom igazolásaiként szolgálnak. Az ilyesfajta „műveket” ugyanakkor a könyvbemutatón mégis kritikátlanul az eredetiség csúcsaként prezentálják, „ünnepeleltetik” szerzőiket, s ezzel az adott tudományág hanyatlásának egyértelmű tüneteit produkálják. Az ünnepeleltetés ismétlődő aktsaiban paradox módon „a szerző eltűnését” ünneplik, s ezzel beteljesítik Michel Foucault jóvendölését, akaratlanul visszaigazolják az „ember haláláról” értekező posztmodern gondolkodók elemzéseit a lehanyatlott, önmagát felszámoló modernitásról. Mint az közismert, Foucault szerint „a szerző eltűnt”, mert „Isten és az ember közös halált halt”, így az válik döntő kérdéssé, hogy

az eltűnt szerző által hátrahagyott üres teret mi és hogyan tölti be.⁴ Foucault diagnózisával szemben a félreértések elkerülése végett azonban hangsúlyozni kell, hogy az ilyesfajta „művek” esetében a szerző az eleven kutatás és diskurzus hiányában meg sem jelenik, így nem is tűnhet el: a könyvbemutató a tudomány üres terében a szó szoros értelmében magát a könyvet mint elidegenült „dolg” és ezzel a tudomány értelemvesztését vagy az értelmét veszített diszciplínát mutatja be, húsz-huszonöt, vagy ki tudja, még hány alkalommal. Azzal, hogy az újr alapozott államtudományokban a könyvbemutató műfaját a tudományos kutatás és vita szerves részeként, annak ünnepélyes formájaként fogjuk fel, voltaképpen nem megújítjuk, hanem egyszerűen visszavezetjük eredeti helyére, a tudományos kutatásba, s ezzel remélhetőleg izgalmasabbá is tesszük.

Az államelméleti alapkutatásban született könyvek⁵ értelemszerűen kapcsolódnak egymáshoz, mindenekelőtt megközelítési módjuk és tárgyak azonossága folytán. Azonban nem magától értetődő, mi teszi azonossá a kutatószerzők megközelítési módjait (tehát azt, hogy államelméleti megismerést művelnek és nem valami mást) és kutatásuk tárgyait (tehát azt, hogy az államjelenséget ismerik meg és nem valami mást). Az államelméleti alapkutatásban a megközelítési módok és az ismerettárgyak azonosságára vagy nem azonosságára vagy az azonosságon belüli különbözőségek elméleti alapjára irányuló kérdés nem triviális. Erre utal mindenekelőtt az „államelmélet” (*Staatstheorie*), illetve „államtan” (*Staatslehre*) kifejezések használatával kapcsolatos szemantikai zavar, amely számtalan formában, így például az egyetemi tantervekben az „általános államtudomány” mint tantárgy különböző elnevezéseiben is megnyilvánul. A tárgy megnevezésével kapcsolatos terminológiai probléma azonban csak látszólag ártatlan, megoldatlansága következményekkel jár. A szemantikai zavar ugyanis negatív módon befolyásolja az államjelenséget kutató diszciplínák tudományrendszertani besorolását, csatlakozóképeségét, az elméleti alternatívák megfogalmazhatóságát és vitáját, a reflexív államtudomány esetében pedig az elméletalkotás szerkezetét, annak végbemenetelét, valamint az államelmélet és a szociológiai társadalomelméletek

⁴ Vö. Michel Foucault: Mi a szerző? *Világosság*, 22. (1981). 7. Melléklet.

⁵ Az Államértelmezések sorozatban eddig megjelent, illetve megjelenés alatt álló monográfiák: Pongrácz Alex: *Nemzetállamok és új szabályozó hatalmak, avagy megszelídíthető-e a globalizáció*. Budapest, Dialóg Campus, 2019; Sashalmi Endre: *A hatalom és az állam problematikája Oroszországban 1462–1725 között európai perspektívából*. Budapest, Dialóg Campus, 2020; Szilágyi Péter: *Herman Heller államelmélete*. Budapest, Dialóg Campus, 2020; Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt-recepció a társadalomtudományokban. Harc a szavakért: politikai korrektség és recepció*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó (megjelenés alatt); Simon László: *A partizán elmélete a premodern virtuális korban*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó (megjelenés alatt). Még ha nem is a sorozatban jelent meg, de a hivatkozott, Máthé Gábor által szerkesztett monografikus tanulmánykötetet is értelemszerűen ide kell számítanunk.

kapcsolódásának a megfelelő értelmezését.⁶ Az államtudományok intézményesítésének és a kutatás jelenlegi szakaszában ezért különösen fontos, hogy mindenki számára egyértelművé váljon az államelmélet (általános államtudomány) *diszciplínaként, kutatási programként, tantárgyként* történő megnevezése.

Államtan (*Staatslehre*) és/vagy államelmélet (*Staatstheorie*)

A magyar államelméleti alapkutatás egyik előfeltételét jelentő állapotfelvétel megközelítőleg hét teoretikus irányt vagy irányultságot különböztetett meg.⁷ Ezzel kapcsolatban azonban szükséges kritikailag megjegyezni, hogy itt nem hosszú távú kutatási programok köré szerveződő irányzatokról vagy iskolákról van szó, hanem pusztán tankönyvírási vállalkozásokról. Az ilyesfajta „tankönyvírási kutatások” a program hiányában nem paradigmatisz álláspontok alapján szerveződnek, s így nem is képesek *empirikusan* ellenőrizhető elméletihipotéziseket kidolgozni. Az ilyesfajta „kutatások” ezért csak addig tartanak, ameddig az adott tankönyv elkészül, következőképp esetükben nem lehet beszélni sem elméletihipotézisek megalkotásáról, sem azok diskurzív ellenőrzéséről.⁸ Az államelméleti kutatás e kiinduló helyzete egyértelműen jelzi, hogy a magyar szociáltudományokban nem létezik átfogó, karakterisztikus kutatási programot megvalósító integratív államelméleti alapdiskurzus, legfeljebb csak töredékes, esetleges, véletlenszerű formában.

Az általános államtani kutatási irányhoz sorolható szerzők egyike, Takács Péter, látszólag figyelemre méltó erőfeszítést tett a jelzett szemantikai zavar megszüntetésére. A szerző könyvének *Az államtan történetének vázlata* című első fejezetében száznolc oldalon keresztül tárgyalja tudománytörténeti és tudományrendszertani szempontból az államtani diszciplína kialakulását,⁹ fejtegetéseiből azonban csak az derül ki, hogy szemantikai zavar voltaképpen nem is létezik, mivel az „államtan” és az „államelmélet” kifejezések ugyanazt a „tárgyat” jelölik,

⁶ Ehhez lásd Cs. Kiss Lajos: *Reflexív államelmélet* (2020). Kézirat.

⁷ Ezek a következők: általános államtani, politikafilozófiai, állam és jog/jog és állam, természetjogi, alkotmányjog-tudományi, politikatudományi, szociológiai társadalomelméleti kutatási irány. Vö. Cs. Kiss Lajos: Államelméleti helyzetkép. *Pro Publico Bono – Magyar Közígazgatás*, 5. (2017a), 2. 4–48; Cs. Kiss (2020): i. m.

⁸ Az „empirikus” kifejezéssel az elméletihipotézisek alkalmazásorientált ellenőrzésének műveleteit jelöljük az államelméleti alapdiskurzusban. Az empirikus ellenőrzés teszi lehetővé annak megállapítását, hogy az elméletalkotás milyen emergenciaszintet ért el.

⁹ Vö. Takács Péter: *Államtan. Az állam általános sajátosságai*. Budapest, BCE, 2010. 13–120. Ezzel szemben például Rácz Lajos következetesen az „államelmélet” kifejezést használja a magyar politikai gondolkodás főbb korszakainak, meghatározó szerzőinek, műveinek az elemzése során. Vö. Rácz Lajos: *Rex et Regnum. Tanulmányok a magyar politikai gondolkodás és kormányzás történetéből*. Budapest, Gondolat, 2016. 15–126.

így tetszőlegesen és következmények nélkül igénybe vehetők. Ennek megfelelően a hivatkozott könyv az „államtan” elnevezés alatt tárgyalja az „államelmélet” alapkérdéseit, s következetesen szinonimaként, feltehetőleg stiláris megfontolások alapján, váltogatva használja a két kifejezést. Más okok mellett ez is oka annak, hogy a szerző nem tudta, s ha akarná sem tudná megcáfolni Jakab András politikai előítéleten és félreértéseken alapuló leértékelő kritikáját, amely szerint az államtani hagyomány esetében csupán egy csatlakozásra, reaktualizására képtelen „német kuriózumról”, a német tudományos folkról végső soron érdektelen teljesítményeiről van szó.¹⁰

Ezzel szemben számunkra létezik szemantikai zavar, és a „német kuriozitás” kifogását komolyan veendőnek, sőt a kritikusok szándékai ellenére kifejezetten gondolatébresztőnek tartjuk. A kíváncsú egyértelműség a tudományág elnevezésével kapcsolatos nyelvhasználati zavarok tisztázásával, egy diskurzus- és konszenzusképes kiindulópont rögzítésével érhető el. Ehhez mindenekelőtt azt a tudományelméleti-terminológiai magától értetődőséget kell problematizálni, amely szerint az „államtan” (*Staatslehre*) és az „államelmélet” (*Staatstheorie*) kifejezések jelentése azonos. A szokásos tudományos nyelvhasználatban a „*Lehre*” (tan, tanítás) és a „*Theorie*” (elmélet) szavakat aggálytalanul szinonímiaviszonyban állókként fogják fel, s magától értetődőnek tartják, hogy a jelentésazonosság alapján helyettesítő használatuk nem okoz szemantikai zavart. A korabeli szóhasználat is ezt támasztja alá. Hermann Heller például úgy fogalmazott, hogy Németországban kialakult egy elkülönült tudományág, amelyet rendszeresen általános államtanak (*Allgemeine Staatslehre*) vagy államelméletnek (*Staatstheorie*) neveznek.¹¹ A két kifejezés jelentésazonosságát tanúsítja Detlef Lehnert megjegyzése az általános államtan címet viselő művek heterogenitásáról: „A századfordulótól tucatnyi változatban prezentálták az általános államtant (*Allgemeine Staatslehre*).”¹²

¹⁰ Vö. András Jakab: *Staatslehre – eine deutsche Kuriosität*. In Christoph Schönberger (szerk.): *Der „German Approach”. Die Staatsrechtslehre im Wissenschaftsvergleich*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2015. 75–121; hasonlóképpen Jakab András: *Az európai alkotmányjog nyelve*. Budapest, NKE Szolgáltató, 2016. 142–143. A továbbiakhoz lásd Exkurzus.

¹¹ Vö. Hermann Heller: *Political science*. In Edwin R. A. Seligman – Alvin Johnson (szerk.): *Encyclopaedia of the social sciences*. New York, MacMillan, 1934. 51. Heller, Max Weberhez hasonlóan, az „államtan” kifejezés használata mellett köteleződött el. „Az államtan feladata a bennünket körülvevő állami élet sajátos valóságának a kutatása. Az államtan az államot akarja fogalmilag megragadni (*begreifen*) jelenlegi strukturájában és funkciójában, történelmi létrejöttének így-létét (*So-Gewordensein*), fejlődési tendenciáit.” Hermann Heller: *Staatslehre*. In Hermann Heller: *Gesammelte Schriften. Band 3. Staatslehre als politische Wissenschaft*. Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1992. 92.

¹² Detlef Lehnert: *Staatslehre ohne Staat? Zum kritischen Auftrag der rechts- und demokratietheoretischen Konzeption von Hans Kelsen gegenüber deutschen Staatsvorstellungen*. München, Institut für Staatswissenschaft der Universität der Bundeswehr, 1997. 7. A problémához lásd Szilágyi Péter: A tiszta jogtan államelméleti fogantatása. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Hans Kelsen jogtudománya*.

Az azonosító nyelvhasználattal szemben a következő szemantikai tényekre – nevezetesen: a két szó etimológiájának az eltérésére, az „elmélet” kifejezés eredeti, filozófiai jelentésére, az államtani hagyománnyal szemben napjainkban megfogalmazott kritikákra, valamint az államtani hagyomány szociológiai fordulatára¹³ – hivatkozva azt állítjuk, hogy a tudományág (általános államtudomány) elnevezésére használt két kifejezés jelentése között tisztán műveleti szempontból értelmes, az elméletalkotási folyamatban termékenyen alkalmazható különbséget lehet tenni. Feltevésünk szerint ugyanis, ha az állam és az államelmélet alapkérdéseit a szociológiai társadalomelméletek problémahorizontján újrafogalmazzuk, akkor a „tan” (*Lehre*) és az „elmélet” (*Theorie*) kifejezések jelentésében meglévő névleges-etimológiai különbség segítségével – pontosabban annak tisztán műveleti interpretációjával – világosan megkülönböztethetők az „államtan” és az „államelmélet” probléma- és megismerési síkjai. Feltevésünk szerint ez a különbség az államelméleti megismerés problémafelvetésének, nézőpontjainak, elemzési síkjainak a meghatározása szempontjából nem pusztán heurisztikus, hanem konstitutív jellegű.¹⁴

A két kifejezés közötti alapvető különbség, hogy a „tan” kifejezéssel fordított „*Lehre*”-ből (tan, tanítás, tantétel) egyrészt hiányzik az „elmélet” kifejezéssel fordított „*Theorie*” eredeti és alapvető jelentése – amelyet igei és főnévi alakban a görög „*theórein*” (szemlélés), „*theória*” (szemlélet) fejez ki –, másrészt csak utalásszerűen és töredékesen adja vissza a görög szavakban rejlő eredeti filozófiai jelentést.¹⁵ A közép- és ófelnémet eredetű „*Lehre*” (*lëre, lëra*) kifejezés a „*lehren*”

Tanulmányok Hans Kelsenről. Budapest, Gondolat, 2007. 311.

¹³ Vö. Cs. Kiss (2020): i. m. *Társadalomelmélet és államelmélet* című fejezet.

¹⁴ Vö. Lajos Cs. Kiss: Wie ist staats-theoretische Grundlagenforschung möglich? Entwurf und Strategie. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 5. (2017c), 4. 4–28.

¹⁵ A teória (elmélet) és az önmagért való érdeklődés tudás fogalmai a világ filozófiai megismerését minden más megismerés- és tudásformával szemben specifikáló ismérvek. Ezek máig érvényes jelentése a görög filozófia Szókratész, Platón, Arisztotelész által végrehajtott fordulatának diskurzusaiban formálódott ki, és máig meghatározzák a filozófiáról és tudományról való gondolkodást. Az „elmélet” eredeti, alapvető jelentése az igei és főnévi alakban használt görög „*theórein*” (szemlélés), „*theória*” (szemlélet) szavak használatának, filozófiai kontextusának elemzésével tisztázható. A világban a „*theórein*” értelmében való „szemlélés”, érdek nélküli megismerése eredetileg a sokféle, különböző, időben változó (keletkező, pusztuló), részleges *létezők* (égitestek, kövek, növények, állatok, emberek, népek, poliszok, kultúrák stb.) együttgondolásának és együttgondolásának *szinoptikus* aktusait és ezek eredményeinek (*episztemé*) a rendszeres fogalmi rögzítését (*theória*) jelentette. A „*theória*” a tapasztalati tudástól (*doxa*) a fogalmi tudáshoz (*episztemé*) történő felemelkedés vég- és kiindulópontjaként szinoptikus műveletek rendszeres egysége. A filozófiai diskurzusokban az arkhé, a létező, a logosz, a nusz, az atom, az idea, az ouszia (szubsztancia) alapfogalmaival, valamint ezek végső egységformájával – mint Platónnál az ideák ideája (isten) vagy Arisztotelészénél a mozdulatlan mozgató (isten) – magát a létet mint az egyet, önmagával azonosat, változatlant, örökkévaló egészet ragadták meg a létezők igazságaként (*alétheia*). A világ filozófiai megismerése a teóriában a lét (isten) irányába transzcendálja és értelemmel telíti a létezőket. A teológiai-filozófiai metafizika nézőpontját, előfeltevéseit a tudományos megismerés műveleti terében zárójelbe helyező és formalizáló modern

(tanítani, oktatni) igéből ered, s nem eredeti, hanem csak átvitt értelemben vette fel a „*theóréma*” (szemlélt) jelentésváltozaton keresztül a „szemléléshez” mint érdek nélküli megismeréshez kapcsolható jelentésváltozatokat, amelyek lehetővé tették a „*Theorie*” jelentésében való használatát. Ebben az etimológiai és nyelvhasználati értelemben az államról szóló „tan” valóban a német államtudomány sajátosságának, egy meghatározott történelmi államisághoz való kötöttsége folytán valóban partikuláris jelenségnek tekinthető, de amellett fogunk érvelni, hogy ebben az esetben sem pusztán „kuriózumról” van szó.

Az államtani kutatási program német kuriózumként¹⁶ történő jellemzése a hagyomány leértékelését és elutasítását jelenti. Ez abban nyilvánul meg, hogy a kuriózummá minősítés összefüggésében fogalmazza meg az államtani hagyománnyal szemben a *tudománytalanság* és a *politikai veszélyesség* egymáshoz kapcsolódó vádjait. A tudománytalanság vádja vonatkozásában a „kuriózum” kifejezéssel az államtani hagyományt olyan egyedi, egyszeri, különös, furcsa, összehasonlíthatatlan, sőt a *normálistól* eltérő tényállásként jellemzik, amely legfeljebb a kíváncsiság felkeltésére lehet alkalmas, de teljesen alkalmatlan a tudományos továbbgondolásra, vitára, felhasználásra. A német államtani hagyomány tehát nem csatlakozóképes, nem általánosítható, ráadásul antidemokratikus tendenciája politikailag veszélyessé teszi az államfogalmat az alkotmány „lényegének” az elméleti megragadására: „Az államtan nem kínál tartalmas konceptuális keretet az európai alkotmányjogi diskurzus számára, mivel nem felel meg a modern demokrácia- és alkotmánymegértésnek.”¹⁷

Ezzel szemben a következőket állítjuk: a) A tudásvágy értelmében vett kíváncsiságot jelentő latin *curiositas*, *curiositatis* kifejezések jelentéséből kiindulva és a kritika irányát megfordítva az államtani hagyomány kuriózumként való jellemzését az államelméleti megismerés számára impulzust és ötletet adó leírásként fogjuk fel. b) Az általunk javasolt műveleti megkülönböztetés és teória-fogalom az államelméleti megismerés olyan útját jelöli ki, amely az alkalmatlanná és veszélyessé nyilvánított államtani hagyomány, s ezáltal az állam és az alkotmány összefüggéseinek lényegesen mélyebb, politikamentes megértéséhez vezet, s elméleti horizontot nyit új interpretációs és alkalmazási lehetőségek számára.

teória-fogalom, funkcióját tekintve, hasonlóképpen a maga sokféleségében, különbözőségében, időbeli változásában, részlegességében tapasztalatiilag adott ismerettárgy egységének (azonosságának) fogalmi megragadása az együttlátás és együttgondolás szinoptikus-diszkurzív aktsaiban. Mindez az általános államtudomány esetében az államjelenség komplexitásának fogalmi meghatározását és teljes leírását, vagyis az univerzalitásigényét igazolni képes államelmélet megalkotását jelenti.

¹⁶ A „kuriózum” kifejezés olyan dolgot (természeti tárgyat, artefaktumot, személyt, helyzetet, eseményt, intézményt, alkotást stb.) jelöl, amely „ritkasága”, „különössége”, „érdekessége”, „furcsasága”, azaz *normálistól* eltérő volta miatt érdemel különös figyelmet (Vö. *Duden. Das große Fremdwörterbuch*. 4. Auflage. Mannheim–Leipzig–Wien–Zürich, Duden, 2007. 784.).

¹⁷ Jakab (2015): i. m. 77.

A kuriózumként történő jellemzésben megfogalmazott tudománytalanság váddal szemben a következőket állítjuk. A „*Staatslehre*” általános és nem általános formájában,¹⁸ a német-osztrák-svájci államfejlődés és filozófiai-tudományos kultúra sajátos szellemi teljesítménye, s a németiség szellemi terében formálódott önálló tudományos műfajja. Ebből a tényből azonban nem következik, hogy az „államtan” egyedi és egyszeri, megismételhetetlen és összehasonlíthatatlan, vagy akár a normálistól elhajló jelenség lenne, amely tudományos figyelemre legfeljebb ritkaságértéke okán tarthatna számot. A kitüntetett tudományos figyelem mindenekelőtt azért illeti meg, mert az államjelenség jogtudományi megismerésében egyedülálló kutatási programmá szerveződött, s ennek irány- és paradigmaváltásai¹⁹ az államelméleti megismerés számára az összehasonlítás és általánosítás alapjaként, az elméletalkotás kiindulópontjaként szolgálhatnak. Megítélesem szerint a modern állam tudományos önértelmezése az euroatlanti szellemi térben tulajdonképpen értelemben az államtani hagyományban talált rá fogalmilag legvilágosabb és legsokrétűbb kifejezésére.

A „*Staatslehre*” és „*Staatstheorie*” kifejezések etimológiai, formális elnevezésbeli különbségét tartalmi, elméletalkotási szempontból *konstitutív* különbségként fogjuk fel, s a reflexív államelméleti megismerés összefüggésében amellest érvelünk, hogy megkülönböztetésük mind tudományelméleti, mind tárgyelméleti szempontból alkalmas lehet a jogtudományi államtani hagyományban végbement fordulat értelmezésére. Egyfelől tudományelméleti szempontból láthatóvá teszi a különbséget az alapmodellbe és az ellenmodellbe sorolt államtanok és a reflexív államelmélet között; a különbségben rejlő módszertani újdonságot a „szinoptikus” és „diskurzív” kifejezések írják le.²⁰ Ehhez kapcsolódva rákényszerít annak a ténynek a magyarázatára, hogy az államtani kutatási programban végrehajtott irány- és paradigmaváltások, milyen módon és mértékben vezették át az államtanokat a szociológiai társadalomelméletek absztrakciós szintjére. Másfelől tárgyelméleti szempontból – az államjelenség történelmi-szemantikai leírásainak a síkján s mintegy azok modern végpontjaként – láthatóvá teszi a különbséget a tudományos diskurzusban kidolgozott, kizárólag ott érvényes reflexív államelmélet és azon államértelmezések között, amelyek kulturálisan különböző alakban megjelenve

¹⁸ Vö. Georg Jellinek: *Allgemeine Staatslehre*. Dritter Auflage. Berlin, Springer, 1922; Max Weber: *Allgemeine Staatslehre und Politik (Staatssoziologie) – unvollendet. Mit- und Nachschriften 1920*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2009; Heller (1992): i. m.

¹⁹ Az irány- és paradigmaváltások jól leírhatók hermeneutikai modellek segítségével. Az alapmodell Georg Jellinek és Max Weber, az ellenmodellek Hans Kelsen, Carl Schmitt és Hermann Heller államtanainak interpretációit tartalmazzák. Vö. Cs. Kiss (2020): i. m. *Társadalomelmélet és államelmélet* című fejezet.

²⁰ Ehhez részletesen lásd Cs. Kiss (2020): i. m. *Elméletalkotási stratégiák, illetve Tudományelmélet* című fejezetek.

az egyes történelmi államok, az „országok” önmegértését fejezik ki. Az „államtan” elnevezést ez utóbbiak megjelölésére tartjuk fenn. Ebben az értelemben az „államtan” már nem pusztán német kuriózum, mint az államtani hagyomány kritikusai állítják, hanem olyan kifejezés, amelynek jelentése kiterjeszthető, s így alkalmassá válik az egyes államok történelmi önmegértését kifejező sajátos államértelmezések megnevezésére és leírására. A jelentés kiterjesztése azon a magától értetődő szemantikai tényen alapul, amely szerint minden történelmi államban, beleértve a modern nemzetállamokat is, kialakultak a saját állam önmegértésének különböző formáit. Ez a szemantikai tény arról tudósít, hogy minden létezett, létező, létezhető történelmi állam számára alapvető probléma és magától értetődő feladat, hogy tartós fennmaradásának, egzisztenciális önértékének (legitimitásának) igazolása érdekében – a történelmi-kulturális önmegértés számára adott keretében – valamilyen formában kifejelessze a saját, autochtón államfelfogását. A helyzetet, amelyben az állam tartós fennmaradásának problémája mint feladat megfogalmazódik és megoldást nyer, az államiság *egzisztenciális alaphelyzetének* vagy másként: a történelmi államok *határhelyzetének* nevezzük. A történelmi államok önmegértése ilyen alap-, illetve határhelyzetek köré szerveződik.²¹ Ezek a helyzetek kényszerítik rá az államvilág szereplőit, hogy különböző formákban kialakítsák és a tudományos elmélet szintjére emeljék a létezésüket értelmező sajátos államfelfogásaikat. Ezek megnevezése és azonosítása (leírása) számára az „államtan” elnevezés minden további nélkül alkalmas, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a kifejezés jelentéstartalmában utalás rejlik az általánosítás és konkretizálás kettős lehetőségére. A tényállítás érvényessége – amely szerint minden történelmi államfejlődésnek szükségszerű eleme az illető államiság létezését igazoló, sajátos különállását fogalmi és narratív-ikonikus formákban kifejező felfogás, azaz minden történelmi állam rendelkezik „specifikus államtannal” – nemcsak az euroatlanti kultúrákra vonatkoztatható, hanem kiterjed mindazon kultúrafejlődésekre is, amelyekben az államiság egzisztenciális alaphelyzete fennáll vagy éppen keletkezőben van.

Ezen túlmenően az „államtan” kifejezés használatával jelezni lehet, hogy az adott országalam történelmi-kulturális önmegértése elérte a *tudományosság* szintjét. Ez annak a szociokulturális evolúcióban létrejött szerkezeti helyzetnek a szellemi (szemantikai) kifejeződése, amelyben az értelmezés különböző formái, a mindenkorai államdiskurzus fajtái és szintjei már világosan elkülönülnek

²¹ A „történelmi” kifejezés az állam létezési módjának eredendő folyamatszerűségét, időbeli változásnak való kitettségét jelöli, és nem azonos azzal, amit a marxizmus-leninizmus-sztálinizmus a tudományos szocializmus kutatási programjában a „történelmi kategória” kifejezéssel jelöl. A „történelmi kategóriaként” való meghatározással egyrészt az osztályuralomként felfogott államok keletkezését és szükségszerű elhalását írják le, beleértve a politika és a jog elhalását, másrészt tudományosan előre jelzik az osztályok és államok nélküli társadalmi szabadság birodalmaként a kommunizmus szükségszerű bekövetkezését.

egymástól. Ha az adott állam történelmi-kulturális önmegértése elérte az *individális általánosságnak* ezt a szintjét, akkor „specifikus államtana” már kifejezetten államelméleti vagy államelméleti szempontból releváns konceptualizálásokat, általánosítható leírásokat tartalmaz.²² Az így felfogott „államtanok” létezése, áthagyományozódása annak bizonyítéka, hogy az államok történelmi individuumok, valóságuk történelmi egyszerűségükben, fejlődéstörténeti megismételhetetlenségükben van, amit a szokásos nyelvhasználatban az „ország” kifejezéssel jelölnek. Abból a tényből, hogy az államok elsődleges valósága történelmi individualitásukban van, az következik, hogy az állam eredeti, tulajdonképpeni értelemben mindig csak konkrét egyedi országgént (*Land, country, pays*) létezhet. A történelmi individuumként létező valóságos állam megjelölésére vezetjük be az „országállam”

²² Az „államelmélet” szemantikai evolúciójának kezdetét az archaikus magaskultúrák városkirályságainak, birodalmainak és a hellén városállamoknak (poliszok) az „államtanai” jelentették. Az euroatlanti „államelmélet” pályafutása a görög-római fejlődésben kezdődött, elsődlegesen a politikafilozófia és a jogfilozófia diszciplínáiban, valamint az ezekhez kapcsolódó történetírásban. Vö. Németh György (szerk.): *Államéletrajzok. Aristotelés, Hérakleidés Lembos, Pseudo-Xenophón, Xenophón, Kritias és Héródész Attikos írásai a görög államokról*. Budapest, Osiris, 2020. A magyar állam önértelmezése, különös „államtana” a történelmi alkotmány alapját képező Szent Korona-tan köré szerveződött. Vö. Máthé Gábor: A Szent Korona-eszme. In Mezey Barna (szerk.): *A szimbólumok üzenete. A jogi kultúra jelképei: eljárások, szokások, formák és tárgyak*. Budapest, ELTE Eötvös, 2011. 321–332; Rácz (2016): i. m.; Horváth Attila: A történeti alkotmány, a Szent Korona-tan mint a szuverenitás biztosítója. In Karácsony András (szerk.): *Szuverenitáskérdések. Elméletek, történetek*. Budapest, Gondolat, 2020. 114–138; Horváth Attila: A Szent Korona és a magyar államiság további szimbólumai. In Orbán Balázs – Szalai Zoltán (szerk.): *Ezer éve Európa közepén. A magyar állam karaktere*. Budapest, Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány, 2019. 155–173; Horváth Attila: „Tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét”. In Patyi András (szerk.): *Rendhagyó kommentár egy rendhagyó preambulumról. Magyarország Alaptörvénye, Nemzeti hitvallás*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 361–383; Horváth Attila: „Büszkék vagyunk arra, hogy Szent István királyunk ezer évvel ezelőtt szilárd alapokra helyezte a magyar államot, és hazánkat a keresztény Európa részévé tette”. In Patyi (2019): i. m. 31–66; Horváth Attila: A parlamentarizmus és a házszabályok megalkotásának kezdeti története Magyarországon. In Dukán Ildikó – Varga Aida (szerk.): *Parlamenti jog. Az Országgyűlés működése, feladat- és hatáskörei, kapcsolódó intézmények*. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2018. 43–74; Horváth Attila: „Ebből ered a haza becsülete!” A Szent Korona őrzésének jogtörténeti vonatkozásai. In Gosztonyi Gergely – Révész T. Mihály (szerk.): *Jogtörténeti parerga II. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, ELTE Eötvös, 2018. 99–109; Horváth Attila: A Szent Korona-tan és a történeti alkotmány. In Vízkelety Mariann – Csorba Katalin – Fazekasné Varga Viktória – Gellén Márton – Juhász Hajnalka – Pályi Mária Márta (szerk.): *5 éves az Alaptörvény. Válogatás az ünnepi konferenciasorozat beszédeiből*. Budapest, Magyar Közlöny, 2017. 160–180; Horváth Attila: Az emberi jogok története. In Horváth Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, NKE KTK, 2014. 263–313; Horváth Attila: Bethlen Gábor korának erdélyi országgyűlése. In Dáné Veronka et al. (szerk.): *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Kolozsvár, EME, 2014. 259–265.

kifejezést, amelyet átfogó jellege miatt az államfogalom *tág* jelentéseként határozunk meg,²³ szemben a *szűk* jelentéssel, amelyet az állam funkciófogalmának nevezünk. A történelmi államok mint országállamok alkotják az egzisztenciális keretet, amelybe a szerkezetüket tekintve *csoportok és funkciók* szerint tagolódó „társadalmak” integrálódnak, azaz konkrét rendformáik konfigurációiból felépülnek és fejlődnek. Ebből az következik, hogy „társadalom” önmagában nem létezhet, csak a történelmi individuumokként felfogott országállamok szociális integráció- és rendformájában. Ezzel szemben az állam funkciófogalma arról ad leírást, hogy az adott „társadalom” szociális integrációjának és rendjének a megteremtése elsődlegesen a kormányzatként, illetve kormányzásként létező állam rendelkezése és konkrét funkcióspecifikus teljesítménye.

A különösség szintjét elért történelmi államtanok létezése, illetve az alapmodellbe és ellenmodellbe felvett államtanok napjainkban is eleven vitája nyilvánvaló teszi, hogy az államelméleti megismerés számára a történelmi és funkcionális általánosítás (elvonatkoztatás) viszonyának, e két általánosítási forma kapcsolódásának az értelmezése²⁴ jelenti az egyik alapvető problémát.

Az „államtan” (*Staatslehre*) kifejezés javasolt használatának ismeretelméleti-módszertani jelentősége a következő állításokban foglalható össze. Az államtanok: a) láthatóvá teszik az állam tág fogalmával (országállam) leírt egzisztenciális alap-, illetve határhelyzetet – amely az államelméleti megismerés szükségyszerű előfeltétele (de nem feltétlenül kiindulópontja)²⁵ – s ezzel összefüggésben a történelmi államok struktúráinak, fejlődési pályáinak, ritmusának az eltéréseit; b) a maguk perspektivikus sokféleségében – a partikularitás (részlegesség) és különösség reflexiók síkján – láthatóvá teszik *minden* általánosságra igényt tartó „államelmélet” (*Staatstheorie*) történelmi-kulturális kontextushoz való egzisztenciális kötöttségét; c) megjelölik az európai államfejlődésben – pontosabban: a modern állam szemantikai evolúciójában – azt a pontot, illetve történelmi-kulturális kontextust, amelyben az „általános államtan” egyfelől kutatási programmá szerveződött, másfelől e kutatási program szociológiai fordulatával kísérletet tettek az államelméleti megismerés alapp problémáinak újrafogalmazására, az általánosítás (elvonatkoztatás) két formájának összekapcsolására;²⁶ d) megjelölik azt az értelmezési pozíciót és keretet, amely lehetővé teszi a konkrét

²³ A „történelmi” kifejezés a mindenkorai állam individualitására, saját fejlődésének szerves, autochton jellegére utal az állam tág (ország) fogalma által biztosított értelmezési keretben.

²⁴ A probléma első megfogalmazáshoz lásd Cs. Kiss (2017c): i. m. 4–28.

²⁵ Az államjelenséget kizárólag a jogrend (alkotmány) normatív – az országállam *normál-állapotának* – a nézőpontjából értelmező államjogtanok számára például *csak* előfeltétel, de nem kiindulópont.

²⁶ Minden általánosságra törekvő államelmélet ismeretelméleti-módszertani alapkérdése, hogy a szocialitás elemi életpilágbeli tapasztalatában megjelenő állam történelmi és funkcionális valósága hogyan ragadható meg *egy* fogalomban, az általánosítás (elvonatkoztatás) e két formája hogyan kapcsolható össze az „elmélet” (*Theorie*) általunk használt reflexív-szinoptikus jelentésében.

országállamok történelmi-kulturális önmegértésének (aspektusszerkezetének) *belső* nézőpontból történő leírását; e) megjelölik és értelmezik a történelmi államok létezésében gyökerező eredendő törekvést és igényt a *saját* totalitásuk kifejlesztésére, amely az önfenntartásra-önérvényesítésre irányuló egzisztenciális érdek szükségszerű és normális következménye;²⁷ f) megjelölik és fogalmilag közvetítik az *eredeti tapasztalatot*, amely szerint az „állam” önmagában nem létezhet sem történelmi individualitásáról, azaz saját fejlődéstörténeti pályájáról levált, sem pedig a szociális kapcsolatoktól elkülönült formában; g) hozzájárulnak az államelméleti megismerés reflexív jellegének megértéséhez és új szintre emeléséhez.

Az a), b), c), d), e) és f) pontokban megfogalmazott állítások érvek a szociológiai társadalomelmélet és az államelmélet probléma- és megismerési síkjainak elválaszthatatlansága mellett. Az állításokból az következik, hogy nem lehetséges az államjelenség államon kívüli megfigyelése, illetve értelmezése, azaz nem lehetséges az államelméleti megismerés „alanyának” (államtudomány) és „tárgyának” (állam) olyan meghatározása, amely függetleníthető lenne minden előzetes államvonatkozástól. Ennek megfelelően az államelméleti megismerés nem valamiféle államtól független diskurzustérben megy végbe, azaz nem lehetséges – mondjuk az állam- és politikamentes társadalom (polgári társadalom, civil társadalom) álláspontjáról – az államjelenség semleges, értékmentes megismerése, mivel ez a pozíció eleve egy specifikus, a példaként felhozott esetben liberális államértelmezést implicál.²⁸

Összefoglalóan: a német-osztrák jogtudományi államtani kutatási programban létrejött „államtanok” vitája körülhatárolja az „általános államelmélet” lehetséges konstrukcióinak a horizontját, amelyen az eltérő történelmi államfejlődések keretében kialakult államfelfogások azonosíthatóvá, összehasonlíthatóvá, értelmezhetővé válnak.

Az „államtan” és „államelmélet” javasolt megkülönböztetése alapján az angol–amerikai államfejlődésben kialakult történelmi államfelfogásokat – amelyeket a konkrét politikai-alkotmányjogi helyzet összefüggéseiből kiindulva alkotmányelméletként és/vagy politikaelméletként konstruálnak – nem lehet a kontinentális, német-osztrák államtan kutatási programjának „államelméleti” alternatíváiként tárgyalni. Az „angolszász államtanok”²⁹ az államproblémát az alkotmányelmélet és a politikaelmélet közötti munkamegosztásban – azaz diszciplinárisan széttagolva és a szociológiai társadalomelmélet reflexiók síkjától elválasztva – tárgyalják, ezért nem sorolhatók be egyértelműen sem az alapmodell,

²⁷ Vö. Cs. Kiss (2020): i. m. *Államtan és államelmélet* című fejezet.

²⁸ A tisztán gazdasági és egyéb politikamentes magánérdek vezérelte cselekvések kölcsönhatásaiból szerződészerűen felépülő „civil” társadalom és az állam szembeállítása a liberalizmus ideológiai államfelfogásának konstitutív megkülönböztetése, azaz olyan megkülönböztetés, amely megalapozza és szabályozza a liberalizmus „politikai államelméletének” a konstrukcióját.

²⁹ Hasonlóan az orosz, a kínai, a francia, a magyar, a dán vagy a román stb. „államtanokhoz”.

sem az ellenmodell államtani megközelítései közzé. Az angolszász felfogásban az országállamként való történelmi-kulturális létezés magától értetődőségében reménytelenül elmosódnak az államjelenség elméleti megragadása szempontjából konstitutív különbségek. Ezért az „angolszász államtanok” nem alkalmasak önálló alternatív modell képzésére, pusztán történelmi formaváltozatoknak tekinthetők, amelyek „anyagai”, illetve közvetlen bizonyítékai és igazolásai a reflexív államelmélet szinoptikus általánosságának. Ezt a tézist a jogállam (*Rechtsstaat*) és joguralom (*rule of law*) kifejezésekkel jelölt államiság-tényállások kölcsönös lefordíthatóságára történő utalással minden további nélkül bizonyítani lehet.³⁰

A fentiekben kifejtett érvek alapján az „államtan” (*Staatslehre*) és „államelmélet” (*Staatstheorie*) megkülönböztetését a magunk részéről meggyőzőnek, az elméletalkotásban műveletileg alkalmazhatónak tekintjük. A javasolt megkülönböztetés alapvető fontosságú a reflexív államelmélet konstrukciója szempontjából: a) hozzájárul az államelmélet alapproblémáinak újrafogalmazásához s annak megértéséhez, hogy miért nem lehetséges előfeltevés- és értékmentes államelméleti megismerés; b) a megismerési folyamat és az ismerettárgy kapcsolódásainak differenciáltabb megközelítésével hozzájárul a szinoptikus általánosság síkjára való átmenet megvilágításához; c) lehetővé teszi az újabb, eddig figyelmen kívül hagyott elméletalkotási lehetőségek, illetve alternatívák feltárását, további megkülönböztetések bevezetését; d) hozzásegít az államkutatásban közvetlenül érdekelt diszciplínák – elsősorban az általános államelmélet, a különös államelméletek (az államtanok és részelméletek), az államtörténet és az államszociológia – viszonyának tisztázásához, a kutatási munkamegosztás észszerű megszervezéséhez, a részkutatások problémafelvetéseinek összehangolásához, valamint közvetve az államdiskurzus fajtáinak és szintjeinek az elhatárolásához is. Ugyanakkor a további félreértések elkerülése végett nyomatékosan hangsúlyozni kell, hogy a megkülönböztetés *nem* tudományrendszertani problémát jelent, hanem kifejezetten az elméletalkotási folyamat szerkezetébe, a tudományos államdiskurzusok polemikus erőterébe enged betekintést.

Ennek alapján konszenzusképes állításnak tekintjük, hogy az „általános államtan” kutatási programjának irány- és paradigmaváltásai, a 19. század végén, a 20. század első harmadában lejátszódó szociológiai fordulat tette lehetővé az „államelméletre” való átmenetet a társadalomelméleti és államelméleti nézőpontokat egyesítő kutatási program tervezetének kidolgozása, igazolása és kivitelezése formájában.³¹

³⁰ Ehhez lásd például Jürgen Habermas Hart-értelmezését. Jürgen Habermas: *Faktizität und Geltung*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1992. 247–248. Továbbá Cs. Kiss Lajos: Herbert L. A. Hart jogelmélete értelmezhető-e államelméleti szempontból? In Zsidai Ágnes – Nagypál Szabolcs (szerk.): *Sapere aude. Ünneplő kötet Szilágyi Péter hetvenedik születésnapja tiszteletére*. Budapest, ELTE Eötvös, 2017b. 165–178.

³¹ Vö. Cs. Kiss (2017c): i. m.

E kutatási program megvalósítása lehetővé teszi, hogy a különösség (részlegesség) szintjén versengő „államtanokat” és „államfelfogásokat”³² az államelméleti *alapidiskurzusban* a szinoptikus általánosság szintjére emeljék, s az alapidiskurzus által határolt és garantált közös – az államiság egzisztenciális alaphelyzeteit általánosító – értelmezési horizonton összehasonlító módon elemezzék.

Mindehhez azonban, s ebben rejlik az írás megfontolásra érdemes tanulsága, az államelméleti megismerésnek előzetesen fel kell tárnia és elemeznie kell azokat a szemantikai zavarokat, amelyek az elméletalkotást akadályozó terminológiai félreértésekhez vagy akár kategóriahibához vezetnek a tudományos államidiskurzusban. A feladat elkerülhetetlen, mivel minden reflexivitásra törekvő államelméletnek képesnek kell lenni arra, hogy szabályozza és ellenőrizze a saját nyelvhasználatát, vagy másként: képesnek kell lenni önmaga folyamatos nyelvi terápiájára.³³

Exkurzus

A kiindulópontot Jakab állam- és alkotmányelméleti szempontból egyaránt szélsőségesnek tekinthető álláspontja számára Christoph Möllers axiomatikus állítása szolgáltatja: „A német államelméleti hagyomány államfogalmát illetően meg kell állapítani, túlságosan erősen kötődik egy sajátos német demokrácia előtti hagyományhoz ahhoz, hogy alkalmas lehessen tudományos kategóriának.”³⁴ Jakab András ehhez kapcsolódva, korszerűtlensége (modernitás előtti korszak terméke), politikai-ideológiai veszélyessége miatt – tekintettel „a benne rejlő demokrácia előtti és alkotmány-, államellenes elemekre” – nem tartja kívánatosnak a „jog előtti állami létező” (*vorrechtliche staatliche Entität*) fogalmi konstrukciójának tudományos alkalmazását, az európai és magyar tudományos közösséget egyaránt óvja és eltanácsolja az általános államelmélet művelésétől.³⁵

Christoph Schönberger szakkönyvének recenziése, Jakab álláspontjával láthatóan egyetértve, a következőket írja:

³² Az állításban az „államtan” kifejezés a történelmi államok önértelmezéseit, az „államfelfogás” az adott történelmi államon belül a politikai szférában versengő államértelmezéseket jelöli.

³³ Vö. Cs. Kiss (2020): i. m. *Komplexitás és reflexivitás* című fejezet

³⁴ „Für den Staatsbegriff der deutschen staats-theoretischen Tradition bleibt es bei der Feststellung, dass er zu stark einer spezifisch deutschen vordemokratischen Tradition verhängen bleibt, um als wissenschaftliche Kategorie taugen zu können.” (Christoph Möllers: *Staat als Argument*. Tübingen, J. C. B. Mohr, 2011. XLIX.)

³⁵ Vö. Jakab (2015): i. m. 119–121; hasonlóképpen Möllers (2011): i. m. 418–425; Christoph Möllers: *Der vermisste Leviathan. Staatslehre in der Bundesrepublik*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 2008. 17, 69.

„De az alkotmány alapelve mint az ország legfőbb törvénye, amelyhez minden állami cselekvésnek mérhetőnek kell lennie, változatlanul az elutasításig terjedő fenntartásokba ütközik a német államjogászok jelentős részénél. Ezért teljes joggal kérdezhetjük, hogy maga ez a *modernitás és demokrácia előtti fogalom* (ti. az államfogalom) ma mennyiben és milyen mértékben megfelelő még. Még ha erről feltehetőleg az államjogászok céhének kell is döntenie, az alkotmánytörténésznek szabadjon arra rámutatni, hogy az alaptörvénynek (*Grundgesetz*) hála, nekünk ma Németországban legfelső jogszolgáltató szervként nem Állambíróságunk, hanem Szövetségi Alkotmánybíróságunk van. Jogrendünk centrumában az *alkotmány* áll, nem pedig az állam. Minden német államjogász, amennyiben hivatalnok, arra van kötelezve, hogy az alkotmányt óvja és védje. Senkinek sem kellett az államra felesküdni. A Szövetségi Köztársaság egyedül az alkotmány, az alaptörvény teremtménye. [Kiemelés: Cs. K. L.] Itt a legkülönfélébb keresztapák és előfutárok lehetnek. De bennünket nem az állam konstituál és nem is egy „jogelőtti állam”, amely állítólag és ködösen az alkotmány felett lebeg. Nagy nyereség volna, ha a német közjogászok megszabadulnának *modernitás és demokrácia előtti hagyományaitól* [Kiemelés: Cs. K. L.] és megtalálnák végre helyüket a nemzetközi alkotmánydiskurzusban tekintettel Németországra, az Európai Unióra és a globalizált világra.”³⁶

Az alkotmányelméleti *mainstreamet* nem pusztán kiszolgáló, hanem látványosan túllícitáló Jakob-féle negatív államfelfogás azonban csak látszólag tudományos jellegű. A liberális demokrácia és alkotmány védelmében kifejezetten politikai-ideológiai megfontolásokból, érdekmérlegelésekből kiindulva, a mélyebb megértésre kísérletet sem téve értékeli le az államtani hagyományt. Az államtani hagyományra kirótt anatómájával, a politikai államfogalom kizárásával és a szuverenitás javasolt megszelídítésével lényegében a görög-római államtanokkal kezdődő több mint kétezer éves euroatlanti államelméleti diskurzust nyilvánítja tudományosan érdektelennek és politikailag veszélyesnek.

Ma a Leviatán-szimbólummal előszeretettel azonosított állam alkotmányjogi megtagadásnak ez a tendenciája Németországban is egyre inkább uralkodóvá válik, jóllehet az államfogalom tudományos kiközösítésének, az alkotmánynak az állammal, az államelméletnek az alkotmányelmélettel történő azonosításáig nem mindenki megy el. Az alkotmányelméleti mainstreamhez kritikátlanul igazodó Jakob-féle álláspont, még ha el is ismer fokozatokat, a politikai veszélyesség szempontjából a német államtani hagyomány elméleteit végső soron egy kalap alá veszi az állam valóban totalitárius felfogásaival.

³⁶ Horst Hippiel: Besprechung. *Archiv für Sozialgeschichte*. Online: www.fes.de/afs.

Irodalomjegyzék

- Cs. Kiss Lajos – Kis Norbert: Államértelmezések. In Sashalmi Endre: *A hatalom és az állam problematikája Oroszországban 1462–1725 között európai perspektívából*. Budapest, Dialóg Campus, 2020. 5–6.
- Cs. Kiss Lajos: Államelméleti helyzetkép. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 5. (2017a), 2. 4–48.
- Cs. Kiss Lajos: Herbert L. A. Hart jogelmélete értelmezhető-e államelméleti szempontból? In Zsidai Ágnes – Nagypál Szabolcs (szerk.): *Sapere aude. Ünneplő kötet Szilágyi Péter hetvenedik születésnapja tiszteletére*. Budapest, ELTE Eötvös, 2017b. 165–178.
- Cs. Kiss, Lajos: Wie ist staatstheoretische Grundlagenforschung möglich? Entwurf und Strategie. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 5. (2017c), 4. 4–28.
- Cs. Kiss Lajos: *Reflexív államelmélet* (2020). Kézirat.
- Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt-recepció a társadalomtudományokban. Harc a szavakért: politikai korrektség és recepció*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó. (Megjelenés alatt.)
- Duden. *Das große Fremdwörterbuch*. 4. Auflage. Mannheim–Leipzig–Wien–Zürich, Duden, 2007.
- Foucault, Michel: Mi a szerző? *Világosság*, 22. (1981). 7. Melléklet.
- Habermas, Jürgen: *Faktizität und Geltung*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1992. 247–248.
- Heller, Hermann: Political science. In Edwin R. A. Seligman – Alvin Johnson (szerk.): *Encyclopaedia of the social sciences*. New York, MacMillan, 1934.
- Heller, Hermann: Staatslehre. In Hermann Heller: *Gesammelte Schriften. Band 3. Staatslehre als politische Wissenschaft*. Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1992. 92.
- Hippel, Horst: Besprechung. *Archiv für Sozialgeschichte*. Online: <https://bit.ly/2Ubhijl>
- Horváth Attila: Az emberi jogok története. In Horváth Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, NKE KTK, 2014a. 263–313.
- Horváth Attila: Bethlen Gábor korának erdélyi országgyűlése. In Dáné Veronka – Horn Ildikó – Lupescu Makó Mária – Oborni Teréz – Rüszt-Fogarasi Enikő – Sipos Gábor (szerk.): *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Kolozsvár, EME, 2014b. 259–265.
- Horváth Attila: A Szent Korona-tan és a történeti alkotmány. In Vízkelety Mariann – Csorba Katalin – Fazekasné Varga Viktória – Gellén Márton – Juhász Hajnalka – Pályi Mária Márta (szerk.): *5 éves az Alaptörvény. Válogatás az ünnepi konferenciasorozat beszédeiből*. Budapest, Magyar Közlöny, 2017. 160–180.
- Horváth Attila: A parlamentarizmus és a házszabályok megalkotásának kezdeti története Magyarországon. In Dukán Ildikó – Varga Aida (szerk.): *Parlamenti jog. Az Országgyűlés működése, feladat- és hatáskörei, kapcsolódó intézmények*. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2018a. 43–74.
- Horváth Attila: „Ebből ered a haza becsülete!” A Szent Korona őrzésének jogtörténeti vonatkozásai. In Gosztonyi Gergely – Révész T. Mihály (szerk.): *Jogtörténeti parerga II. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, ELTE Eötvös, 2018b. 99–109.
- Horváth Attila: A Szent Korona és a magyar államiság további szimbólumai. In Orbán Balázs – Szalai Zoltán (szerk.): *Ezer éve Európa közepén. A magyar állam karaktere*. Budapest, Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány, 2019a. 155–173.
- Horváth Attila: „Büszkék vagyunk arra, hogy Szent István királyunk ezer évvel ezelőtt szilárd alapokra helyezte a magyar államot, és hazánkat a keresztény Európa részévé tette”. In Patyi András (szerk.): *Rendhagyó kommentár egy rendhagyó preambulumról. Magyarország Alaptörvénye, Nemzeti hitvallás*. Budapest, Dialóg Campus, 2019b. 31–66.

- Horváth Attila: „Tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét”. In Patyi András (szerk.): *Rendhagyó kommentár egy rendhagyó preambulumról. Magyarország Alaptörvénye, Nemzeti hitvallás*. Budapest, Dialóg Campus, 2019c. 361–383.
- Horváth Attila: A történeti alkotmány, a Szent Korona-tan mint a szuverenitás biztosítója. In Karácsony András (szerk.): *Szuverenitáskérdések. Elméletek, történetek*. Budapest, Gondolat, 2020. 114–138.
- Jakab András: Staatslehre – eine deutsche Kuriosität. In Christoph Schönberger (szerk.): *Der „German Approach”. Die Staatsrechtslehre im Wissenschaftsvergleich*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2015. 75–121.
- Jakab András: *Az európai alkotmányjog nyelve*. Budapest, NKE Szolgáltató, 2016.
- Jellinek, Georg: *Allgemeine Staatslehre*. Dritter Auflage. Berlin, Springer, 1922.
- Lehnert, Detlef: *Staatslehre ohne Staat? Zum kritischen Auftrag der rechts- und demokratietheoretischen Konzeption von Hans Kelsen gegenüber deutschen Staatsvorstellungen*. München, Institut für Staatswissenschaft der Universität der Bundeswehr, 1997.
- Máthé Gábor: A Szent Korona-eszme. In Mezey Barna (szerk.): *A szimbólumok üzenete. A jogi kultúra jelképei: eljárások, szokások, formák és tárgyak*. Budapest, ELTE Eötvös, 2011. 321–332.
- Máthé, Gábor (szerk.): *Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn*. Budapest, Dialóg Campus, 2017. 403–450.
- Möllers, Christoph: *Der vermisste Leviathan. Staatslehre in der Bundesrepublik*. Frankfurt am Main, Surhkamp, 2008.
- Möllers, Christoph: *Staat als Argument*. Tübingen, J. C. B. Mohr, 2011.
- Németh György (szerk.): *Államéletrajzok. Aristotelés, Hérakleidés Lembos, Pseudo-Xenophón, Xenophón, Kritias és Héródész Attikos írásai a görög államokról*. Budapest, Osiris, 2020.
- Pongrácz Alex: *Nemzetállamok és új szabályozó hatalmak, avagy megszelídíthető-e a globalizáció*. Budapest, Dialóg Campus, 2019.
- Rácz Lajos: *Rex et Regnum. Tanulmányok a magyar politikai gondolkodás és kormányzás történetéből*. Budapest, Gondolat, 2016.
- Szilágyi Péter: A tiszta jogtan államelméleti fogantatása. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről*. Budapest, Gondolat, 2007. 311.
- Szilágyi Péter: *Herman Heller államelmélete*. Budapest, Dialóg Campus, 2020.
- Takács Péter: *Államtan. Az állam általános sajátosságai*. Budapest, BCE, 2010.
- Weber, Max: *Allgemeine Staatslehre und Politik (Staatssoziologie) – unvollendet. Mit- und Nachschriften 1920*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2009.